

Kozyrev M. P. Psychological aspects of political terrorism

The concept of terrorism and, political terrorism is defined. Psychological peculiarities of political terrorism are highlighted – it is a form of organized violence; the exercise of pressure, coercion of social groups and individuals through innocent, direct victims of terrorist acts; calculation of the effect of suddenness, unexpectedness; the desire to provoke paralysis of power, society against resistance.

The objective and subjective causes of political terrorism include: unresolved national-religious problems, war or military conflict, unfair social inequality, declining living standards, inability of state authorities to prevent and combat terrorism, gross violation of citizens' rights and freedoms, the presence of secret terrorist groups, the choice of violence as a way of solving public problems, the substitution of the concepts of order and justice, the creation of an enemy's image – guilty of certain problems, repression, rejection of social innovation, errors in national policy, promoting terrorism at the national level. The following types of contemporary political terrorism are distinguished: ethnic, religious-political, oppositional, revolutionary, national-political, military, individual, sabotage, technological, criminal, etc. Modern political terrorism has certain psychological features: quantitative growth of human victims, cynicism and cruelty of execution, scale of destructive consequences, professionalism and preparedness of terrorists, international character of terrorist groups, their usage by individual states, etc.

The tendencies of modern political terrorism include: the growth of the destructive nature of terrorist actions, the internationalization of terrorism, its activation in democratic countries, the growth of organized crime, the use of mercenarism, professionalism, widespread use of the media, the spread of political-technological terrorism, etc.

Key words: *terrorism, political terrorism, psychological peculiarities, sphere of application, types, methods and means, trends of modern political terrorism.*

Стаття надійшла 31 травня 2018 р.

УДК 159.9

**Г. М. Лялюк,
О. Л. Христук**

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Проаналізовано соціально-психологічні наукові дослідження проблеми етнічної ідентичності особистості, виокремлено типи етнічної ідентичності. За результатами проведеного емпіричного дослідження визначено соціально-психологічні особливості етнічної ідентичності старшокласників

та з'ясовано специфіку трансформації етнічної ідентичності, що обумовлюється прийняттям чи неприйняттям себе, етнічною належністю, конформізмом, ескапізмом, використанням мови, емоційним комфортом.

Ключові слова: *національна самосвідомість, етнічна ідентичність, етнічна самосвідомість, етнос, етнічна належність, національний фанатизм, інтолерантність.*

Постановка проблеми. Становлення світогляду та суспільних установок молоді відбувається на тлі історичних процесів у суспільстві. Вплив цих процесів на її свідомість і поведінку надзвичайно істотний. Події, які переживає наша країна, зокрема політична, соціально-економічна криза, військовий конфлікт, несуть у собі, окрім значних змін у житті країни, також пертурбації у системі цінностей суспільства. Для населення багатонаціональної України цей вплив є особливо важливим, отож питання становлення етнічної ідентичності особистості молоді на сьогодні набуває актуальності.

Вагома роль у розв'язанні цієї проблеми належить системі освіти як найважливішому інституту соціалізації особистості. У віковий період, який припадає на роки навчання в старших класах загальноосвітньої середньої школи, особа перебуває під впливом багатьох чинників довкілля, так чи інакше реагуючи на них. Це зумовлює критичне осмислення досвіду попередніх поколінь, формує нові уявлення про своє майбутнє та майбутнє суспільства, країни, нації.

Стан дослідження. У сучасних психологічних теоріях етнічна ідентичність трактується як надзвичайно важлива структура самосвідомості, яка спричиняє соціально значущі форми поведінки і впливає на відносини між людьми, починаючи із міжособистісних і завершуючи міждержавними.

Віднедавня простежується актуалізація інтересу до феномену власне етнічної ідентичності (В. Агеев, Н. Лебедева, В. Мухіна, Л. Науменко, Г. Солдатова, В. Хотинець). В Україні окремі аспекти проблеми розроблені в рамках психологічних та соціологічних робіт М. Боришевського, О. Васильченко, О. Гриба, В. Євтуха, М. Пірен, М. Шульги. Тимчасом небагато відомо про психологію сучасної етнічної самосвідомості українців.

Історія вивчення етнічної ідентичності рясніє суперечливими і нез'ясованими питаннями та вимагає глибшого аналізу. У сучасній етнопсихологічній літературі спостерігається розмаїття думок, підходів до визначення етнічної ідентичності та методів її дослідження. Існують спроби виокремити її специфічні властивості (Ж. Девос, Г. Солдатова). Інші наполягають на тому, що сутнісні відмінності

криються у структурних співвідношеннях складових соціальної ідентичності у представників певного народу (Т. Стефаненко). Також констатуються неабиякі труднощі в поясненні конструювання і трансформації етнічної ідентичності.

Теоретичний аналіз етнічної ідентичності здійснювався з позицій психоаналізу (З. Фрейд, Е. Еріксон, Дж. Марш, А. Ваттерман), теорії соціальних репрезентацій (С. Московичі), символічного інтераціоналізму, теорії соціальної ідентичності, теорії самокатегоризації, біхевіоризму (М. Шериф, Д. Кемпбел), діяльнісного підходу (В. Агеев). Хоча дослідники погоджуються, що етнічна ідентичність займає центральну позицію в системі етнопсихологічних феноменів, єдності поглядів на її феноменологію і структуру немає.

Отож проблема соціально-психологічних особливостей етнічної ідентичності старшокласників залишається надалі актуальною і потребує подальшого дослідження.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити соціально-психологічні особливості етнічної ідентичності старшокласників.

Виклад основних положень. Етнічна ідентичність є складовою соціальної ідентичності особистості, це психологічна категорія, усвідомлення своєї належності до певної етнічної спільноти. У її структурі зазвичай виділяють такі компоненти, як когнітивний (знання, уявлення про особливості власної групи і усвідомлення себе як її члена на основі певних характеристик), афективний (оцінка якостей власної групи, ставлення до членства в ній, значимість цього членства), поведінковий.

На відміну від стану дослідження проблеми етнічної ідентичності у вітчизняній науці, у зарубіжній літературі існує велика кількість праць, присвячених цьому питанню. Традиційно виокремлюють психоаналітичний, біхевіоральний та когнітивний напрямки дослідження етноідентичності.

Назагал проблема етнічної ідентичності в рамках вітчизняної (як і зарубіжної) етнопсихології переважно розглядається в контексті дещо ширшої проблеми соціалізації індивіда; водночас ідентичність етнічна кваліфікується як один з аспектів соціальної ідентичності.

Аналіз джерел показав, що етнічну ідентичність автори розуміють як результат емоційно-когнітивного процесу усвідомлення етнічної належності, ототожнення індивідом себе з представниками свого етносу та відокремлення від інших етносів, а також глибоко особистісно-значуще переживання своєї етнічної належності.

На нашу думку, поняття «етнічної ідентичності» не еквівалентне таким поняттям, як «етнічність» та «етнічна самосвідомість».

Скажімо, можна погодитись із твердженням Т. Стефаненко, що якщо етнічність – це приписана суспільством категорія на основі об'єктивних критеріїв, то етнічна ідентичність – це результат самокатегоризації, якої досягає індивід унаслідок конструювання образу довколишнього світу та свого місця в ньому. Причому істинна етнічна ідентичність людини може не збігатися з офіційно приписаною етнічною належністю [1].

З нашої точки зору, етнічна ідентичність не тотожна і етнічній самосвідомості, оскільки, як стверджують В. Лур'є, Г. Солдатова, А. Сухарев та інші, етнічна ідентичність не зводиться лише до усвідомлення етнічної належності, адже містить у собі цілий пласт етнічного несвідомого, а також тому, що передбачає надання людиною емоційно-ціннісного значення своїй етнічній належності. Поряд із віднесенням індивідом себе до представників свого етносу етнічна ідентичність охоплює щонайперше глибоко значуще переживання цієї належності як однієї з найважливіших складових у системі уявлень людини про себе [4; 5].

Отже, значна кількість думок, позицій та поглядів на дефініції етнічної ідентичності в рамках різних теоретичних підходів, з одного боку, відображає складну, суперечливу та мінливу природу цього феномену, а з іншого – свідчить про недостатню розробленість наявної методології. Таким чином, аналіз етнічної ідентичності доводить, що це надто складне утворення, яке не може бути адекватно розглянуте в межах лише однієї системи або напряму дослідження. Актуальною проблемою нині є застосування системного підходу, встановлення несуперечливої теоретичної концепції, що могла би бути базою емпіричних досліджень цього феномену.

Більшість науковців пропонують таку типологію етнічної ідентичності: позитивна етнічна ідентичність (норма), гіпоідентичність – етнічна індиферентність, етніонігілізм; гіперідентичність – етноогоїзм, етноізоляціонізм. Крайнім видом гіперідентичності є «національний фанатизм» [2].

Т. Стефаненко зауважує, що в процесі розвитку етнічної ідентичності особистість завжди проходить від дифузної до реалізованої ідентичності, усвідомлення належності до етнічної спільноти. Дослідниця підкреслює, що етнічний статус упродовж життя залишається майже незмінним, хоча й є разом динамічним утворенням. Може відбутися переосмислення лише ролі етнічної належності у житті особистості, що веде до трансформації ідентичності. У цьому контексті Ю. Павлов також вважає, що етнічна ідентичність не статичне, а динамічне утворення, тому зовнішні соціальні обставини можуть стимулювати люди-

ну будь-якого віку до переосмислення ролі етнічної належності в житті. Якщо в молодій людині сформована позитивна етнічна ідентичність, то вона слугує їй основою для психологічної безпеки і стабільності, що вже є важелем руху до самоактуалізації особистості.

Розмірковуючи в розрізі проблеми, Л. Дробижєва зазначає, що людина може прийняти етнічну самоідентифікацію, але водночас негативно оцінювати групу. Це дуже небезпечна ситуація: формується негативна етнічна ідентичність. Для українського етносу така тенденція є показовою. Особистість переживає почуття неповноцінності, ущербності, навіть сорому за свій етнос. Окреслена ситуація є дуже несприятливою для особистісного зростання. З цього приводу Н. Лебедева описує «синдром нав'язаної етнічності», а також визначає способи переборення цього явища. М. Боднар своїм емпіричним дослідженням підтверджує гіпотезу про те, що самоактуалізація молоді відбувається значно ефективніше за умов усвідомлення, розвитку, конкретизації етнопсихологічного компонента життєвих орієнтацій [3, с. 15].

Відтак, етнічна ідентичність – це багаторівневий феномен, який ґрунтується на етнічній матриці колективного несвідомого, проектує самоотождення особистості з певним етносом, включає когнітивний, афективний та поведінковий аспекти, отже, є глибинно-психологічним складником соціальної ідентичності.

Нами було здійснено емпіричне вивчення соціально-психологічних властивостей старшокласників з різними типами етнічної ідентичності.

У дослідженні взяли участь 69 старшокласників, учнів 10 та 11 класів ЗОШ № 2 та ЗОШ № 5 м. Львова, віком 15–17 років, із них 34 дівчат і 35 хлопців.

Відповідно до завдань були підібрані такі **методи**:

1. Анкетування старшокласників.
2. Тестування з використанням таких методик:
 - методика К. Роджерса і Р. Даймонд «Опитувальник соціально-психологічної адаптованості» (СПА);
 - методика діагностики типів етнічної ідентичності (Г. Солдатової, С. Рижової) (ТЕІ);
 - тест соціально-комунікативної компетентності (О. Овчарової) (СКК);
 - методика О. Романової для дослідження етнічної ідентичності дітей та підлітків.

Порівняння між групами проводилось за допомогою t-критерію Стьюдента. Виявлено деякі відмінності у групах за такими шкалами: етнонігілізм та етноізоціоналізм.

У результаті дослідження також було виділено дві групи старшокласників: з низьким та середнім рівнем етнотолерантності. Відмінності між групами показано графічно на рис. 1.

У старшокласників з низьким рівнем етнотолерантності прослідковується вищий рівень зовнішнього контролю, ніж в учнів з рівнем нижче середнього. Етнотолерантність – одна з форм гіпоідентичності, яка проявляється у відході від власної етнічної групи і в пошуках стійких соціально-психологічних ніш не за етнічним критерієм. Старшокласникам з рівнем етнотолерантності вище середнього притаманні вищий рівень індивідуальності та відомості порівняно із учнями з низьким рівнем етнотолерантності.

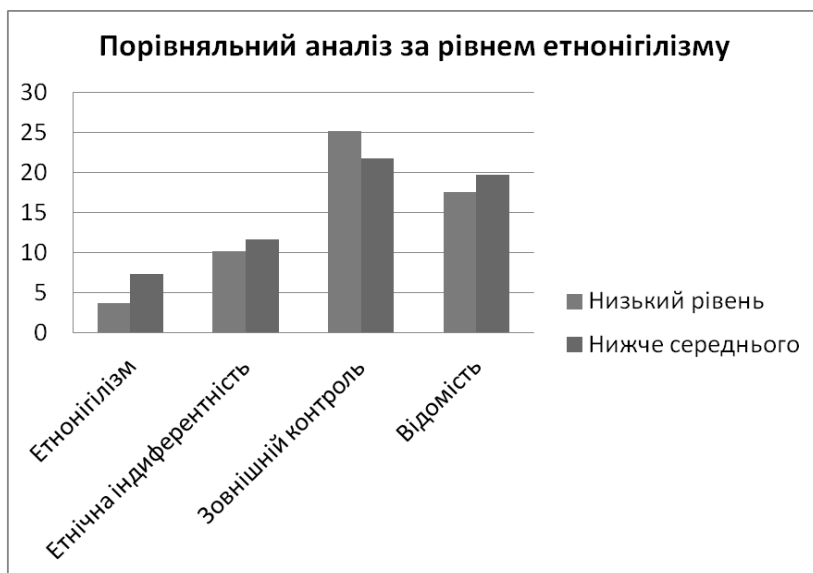


Рис. 1. Результати порівняльного аналізу у досліджуваних групах за рівнем етнотолерантності

У результаті дослідження також було виділено дві групи старшокласників: з низьким та середнім рівнем етнотолерантності. Відмінності між групами можна показано графічно на рис. 2.

Порівняльний аналіз досліджуваних груп показав, що серед старшокласників з низьким рівнем етнотолерантності вищий рівень етнічної індивідуальності та прагнення соціального статусу. Етнотолерантності

нізм – переконаність у перевазі свого народу, визнання необхідності «очищення» національної культури.

У старшокласників із середнім рівнем етноізоляціонізму – вищий рівень етнотнігілізму, етноеоїзму, етнофанатизму, емоційного комфорту. Очевидно, що старшокласники з вищим рівнем етноізоляціонізму можуть проявляти вищий рівень «негативізму» стосовно власної та інших етнічних груп, емоційніше реагувати на інакше етнічне оточення, проявляти агресивні та ворожі реакції стосовно інших груп.

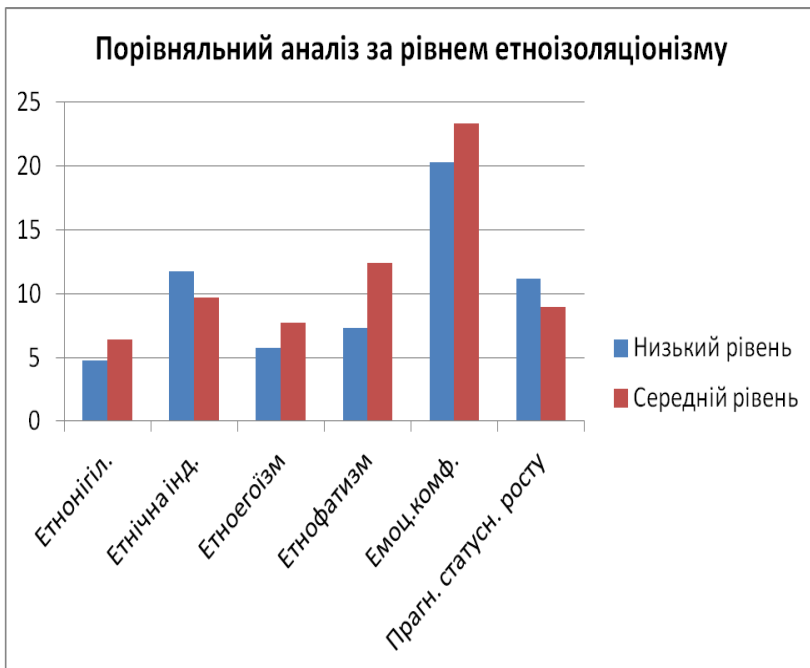


Рис. 2. Результати порівняльного аналізу у досліджуваних групах за рівнем етноізоляціонізму

Етноеоїзм та етнофанатизм є східцями гіперболізації етнічної ідентичності, що означає появу дискримінаційних форм міжетнічних стосунків. У міжетнічній взаємодії гіперідентичність проявляється в різних формах етнічної нетерпимості: від роздратування, що виникає як реакція на присутність членів інших груп, до відстоювання політики обмеження їхніх прав і можливостей, агресивних і насильницьких дій

проти іншої групи і навіть геноциду. У досліджуваних нами старшокласників не виявлено високого рівня прояву властивостей етнічної нетерпимості, отже, можна стверджувати, що інтолерантність їм не властива.

Аналіз проводився за допомогою програми Statistika 6.0 при рівні значущості $p < 0,05$ та $R_{\text{кр}} = 0,39$.

Кореляційний аналіз результатів дослідження соціально-психологічних властивостей старшокласників виявив такі взаємозв'язки: прямий взаємозв'язок етнічної індиферентності з конформізмом (0,343) та прийняттям себе; прямі взаємозв'язки між емоційним комфортом та етнофанатизмом (0,339), між конформізмом та приналежністю (0,339).

Емоційна комфортність відбиває характер емоцій, що переважають у житті досліджуваного. На позитивному полюсі – це переважання позитивних емоцій, відчуття благополуччя свого життя; на негативному – наявність виражених негативних емоційних станів. Як бачимо, емоційний комфорт прямо корелює з етнофанатизмом.

Етноізоляціонізм прямо корелює з віком матері (0,248), статтю (0,261), неприйняттям себе (0,285), прийняттям інших (0,287).

Етноізоляціонізм проявляється в переконаності у перевазі свого народу, в потребі «очищення» національної культури; позиціонує негативне ставлення до шлюбних міжнаціональних зв'язків, ксенофобію (ненависть до всього чужого). Як бачимо, рівень етноізоляціонізму залежить від неприйняття себе, прийняття інших, від статі і, що цікаво, від віку матері.

Виявлено обернені кореляційні зв'язки між зовнішнім контролем та етногеоїзмом (-0,27), а також етноізоляціонізмом та прийняттям себе (-0,316) і конформізмом (-0,356).

Якщо людина приймає себе, то вона приймає інших, тому чим вищий рівень прийняття себе, тим нижчий рівень етноізоляції. Особи, які позитивно сприймають оточуючих, людей бачать як «радіше добрих», не переживають сильного неспокою та невпевненості, таким чином, вони не уникають спілкування та не замикаються від своїх близьких і представників інших національностей, що допомагає їм краще переносити ситуацію невизначеності. Неприйняття себе змушує людину пристосовуватись до інших, що проявляється у конформності поведінки.

Висновки. Кореляційний аналіз дав змогу висвітлити соціально-психологічні особливості етнічної ідентичності старшокласників та з'ясувати специфіку формування етнічної ідентичності, яка може обумовлюватися прийняттям чи неприйняттям себе, етичною приналежністю, конформізмом, використанням мови, емоційним комфортом.

Для того щоб запобігти деструктивним змінам етнічної ідентичності старшокласників, рекомендовано впроваджувати превентивні заходи та проводити просвітницьку роботу не тільки з учнями і вчителями, а і з батьками та членам сімей учнів. Доцільним, на нашу думку, є проведення соціально-психологічного тренінгу для старшокласників з метою формування у них позитивної Я-концепції, адекватної самооцінки, становлення нормативної етнічної ідентичності.

1. Белинская Е. П., Стефаненко Т. Г. Этническая социализация подростка. М.; Воронеж: МОДЭК, 2000. С. 352.
2. Бичко О. В. Профілі української ідентичності. Соціально-психологічний аналіз. К.: Генеза, 2007. С. 9–26.
3. Боднар М. Б. Етнопсихологічні особливості самоактуалізації студентської молоді: монографія. Кременець: ВЦ КОГП ім. Т. Г. Шевченка, 2007. 196 с.
4. Михальчук Ю. О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці*: зб. наук. праць. Вип. 30. Рівне: РДГУ, 2004. С. 131–134.
5. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности. М.: Смысл, 1998. 276 с.

Lialiuk H. M., Khrystuk O. L. Socio-psychological peculiarities of the ethnic identity of senior pupils

In the article a theoretical analysis of scientific researches of the problem of the formation of the ethnic identity of senior pupils is carried out and the results of the empirical research are highlighted. Ethnic identity is considered as the result of the emotional and cognitive process of awareness of ethnicity, the identification of the individual with the representatives of his ethnic group and separation from other ethnic groups, as well as deeply personally significant experience of their ethnicity.

The social-psychological researches of the problem of ethnic identity of the personality are analyzed; types of ethnic identity are singled out. Due to the results of the empirical research, socio-psychological peculiarities of the ethnic identity of senior pupils are determined and the specificity of the transformation of ethnic identity is determined. It is found out that high school students with a low level of ethnic isolation are characterized by a higher level of ethnic indifference and a desire for social status. Senior pupils with a higher level of ethnonigilism are characterized by higher level of indifference and information, compared to students with low level of ethnonigilism.

Correlation analysis allowed to find out socio-psychological peculiarities of the ethnic identity of senior pupils and to find out the specifics of the formation of ethnic identity. Transformation of ethnic identity is predetermined by such features

as accepting or not accepting oneself, belonging, conformism, escapism, using language, emotional comfort.

In order to prevent destructive changes in the ethnic identity of senior pupils, it is recommended to introduce preventive measures and conduct educational work not only with pupils and teachers, but also with parents and family members of pupils. It is advisable to conduct a socio-psychological training for senior pupils in order to establish a positive self-concept in themselves, an adequate self-esteem, and the emergence of normative ethnic identity.

Key words: *national self-consciousness, ethnic identity, ethnic self-consciousness, ethnicity, ethnic identity, national fanaticism, intolerance.*

Стаття надійшла 31 травня 2018 р.

УДК 159.9

Ю. М. Пронь

САМОВИХОВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Розкрито суть понять «воля» та «самовиховання волі». Проаналізовано розвиток волі у різні вікові періоди. Розглянуто вплив на розвиток волі учнів старших класів. Виокремлено прийоми самовиховання волі та вимоги до них.

Окреслено види впливу на вольові якості у дітей старшого шкільного віку. Наведено приклади психологічних досліджень учених щодо волі і самовиховання вольових якостей. В емпіричному дослідженні з'ясовано взаємозв'язок самовиховання волі з наполегливістю та самовладанням. Подано алгоритм самовиховання волі.

Ключові слова: *воля, якості, дія, самовиховання, вибір, рішення, бажання, активність.*

Постановка проблеми. Людина не лише сприймає і пізнає об'єктивний світ, але й активно на нього впливає. Вона постійно ставить перед собою певні цілі і бореться за їх втілення.

Здійснюючи цілеспрямовані дії, людина зустрічається з різноманітними перешкодами. Одні з них пов'язані з умовами життя, це об'єктивні перешкоди – протидія інших людей, природні перешкоди, інші – з власними недоліками – це небажання робити те, що потрібно, пасивність, лінь, поганий настрій, відчуття страху, звичка діяти необдуманно, почуття хворобливого самолюбства і т. ін. Щоб досягти поставленої мети, людині необхідно мобілізувати свої розумові й фізичні сили на подолання перешкод, тобто проявити вольові зусилля.